

Бранислав ОСТОЈИЋ*

ДИЈАЛЕКАТСКО И НОРМАТИВНО У ЈЕЗИКУ ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА И ВУКОВ МОДЕЛ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА**

Апстракт: У овом раду аутор анализира особине језика *Горској вијенца* у контексту књижевнојезичких чинилаца друге половине 19. вијека, у контексту дијалекатских чинилаца и у контексту Вукова модела књижевног језика. Преко два основна језичка слоја: (1) општекњижевног, који је доминантан у језику *Горској вијенца* и (2) дијалекатског, за који се Његош лабавије везао, па затим и преко неколико споредних разматра улогу и значај Његошева језика у процесу изградње Вукова модела српског књижевног језика.

Кључне ријечи и синтагме: *Петар Друји Пејировић Њеџош, Вук Караџић, Горски вијенци, Вуков модел књижевној језика, дијалекатско, нормативно*

1. Језик *Горској вијенца* значајан је колико и његова литерарно-естетска вриједност. Јер, прије свега, умјетничка вриједност дјела условљена је углавном умјесношћу и умјетношћу избора језичких средстава, њиховом складношћу, лексичком слојевитошћу и структурно-семантичком организацијом синтаксичких конструкција. Како ће књижевник своје замисли и идеје, своје мисли и поруке саопштити савременицима и потомству, зависи од његове организације језичког система и од слојевитости и богатства фразеологије. Писац у умјетничком тексту, посебно пјесничком, користи несразмјерно више потенцијалних могућности него свакодневни језик. За разлику од животно-практичног језика који је усмјерен на комуникацијску функцију, поетски језик је усмјерен на естетску функцију и има друкчији дистрибуциони модел језичких јединица који омогућава већу искоришћеност потенцијалних моћи језика.

Потпуну искоришћеност, усаглашеност и хармонију свих расположивих језичких могућности са пишчевим порукама остварио је Његош

---

* Академик Бранислав Остојић, ЦАНУ

** Бесједа одржана 3. марта 2017.

у *Горском вијенцу* (Стевановић 1990: 202). У *Горском вијенцу* реализоване су огромне потенцијалне моћи језика уз максимални степен селективности и економичности у селекцији језичких јединица. Док у књижевном језику постоје утврђени закони дистрибуције језичких јединица, у *Горском вијенцу* ријеч је о нарочитој умјетнички обликованој комбинаторици гдје је сваки исказ нова информација, без редуваног које је обично присутно у пјесничком језику.

Овај спјев „није писан ни на обичном језику пјесникова завичаја ни на језику било које друге средине, већ на пјесничком језику не тако једноставном, не баш простом ни јасним свакад пјесниковим начином изражавања, који се на посебан начин мора посматрати” (Стевановић 1990: 6).

2. Да бисмо схватили снагу и моћ Његошева језика и његов однос према Вуковој реформи односно улогу и значај Његошев у процесу изградње Вукова модела српског књижевног језика, најумјесније је, као и у толико другим историјама, и овој прићи од предисторије. Управо, само од неких основних података који ће нас унеколико упознати у каквој говорној средини и под којим околностима је Његош градио свој књижевнојезички израз.

У вријеме када је Вук ступио на позорницу тадашње књижевности, а то је било 1814. године, у тој тада слабањој литератури употребљавала су се четири типа књижевног језика: српскословенски, рускословенски, славеносрпски и народни. Овај посљедњи имао је врло скроман удио. Са Вуком и Његошем, међутим, он улази на велика врата. Тај језик био је кудикамо подеснији него језици који су се затекли у функцији књижевног. Избацили су их из те функције јер су били „страни, сапети и несигурни” (Ивић 1991: 237–238).

Иако је Вуковом реформом прекинут један континуитет, жртвовање тековина традицији, ипак је ту жртва била мала у поређењу са добитком (Ивић 1991: 7). Додуше, било је могуће поћи двама путевима: а) или путем симбиозе ових језика и народног језика, б) или путем стварања новог књижевног језика на народној основици (Толстој 1965: 228).

Вук је изабрао други пут.

На том путу Вук је добио у Србији, посебно у Војводини, велики број противника, „чија су реаговања била оштра, понекад и увредљива” (Ивић 1991: 246). У Црној Гори је, међутим, све то текло спонтано и тихо без озбиљнијих проблема и трзавица. Петар Други Петровић Његош уобличава и усмјерава тамошња свеукупна културна кретања. Па ипак, и у Црној Гори шездесетих година 19. вијека дјелимично је присутно ти-

хо нарушавање Вукове језичке норме. Неке особине црногорских говора показују тенденцију да уђу у стандардне оквири. Иначе, ово вријеме у Црној Гори карактерише „грчевита борба” против Вукова фонетског правописа. И поред тога, свеукупне прилике у Црној Гори погодују Вуку. Језичка, као и културна ситуација, била је много једноставнија.

Књижевни језик и Вукова реформа прихваћени су у Црној Гори без отпора као природан и завршан чин једног процеса који је већ ту имао у историјском континуитету дубоке простонародне коријене и плодно тло. То је имало великог удјела и значаја за побједу Вукових начела на српско-хрватском језичком подручју, што је и разумљиво с обзиром на прилике које су претходиле Вукову времену и пратиле га на овом простору, о чему нам јасно говори кратак пресјек најважнијих момената с тим у вези.

2.1. Одржан је континуитет са средњовјековним (народним) типом језика. Темељи Вукова модела књижевног језика у Црној Гори били су чврсто постављени у претходном периоду, а посебно су дошли до изражаја у језику Вукова претече у Црној Гори Петра Првог Петровића Његоша.

Народни језик доминира не само у корпусу литерарног карактера, какви су, на примјер: рукописни зборници народних пјесама у Боки у 17. и 18. вијеку, које су сачували од заборављања бокељски записивачи. Има ту приљежног биљежења бугарштичких и гусларских народних пјесама. Иначе, у Црногорском приморју, посебно у Перасту, Љутој, Доброти и Прчању, јављали су се пасионирани скупљачи народних умотворина.

Народним језиком писане су и пјесме владике Василија Петровића из средине 18. вијека, а такав је језик и у Посланицама Петра Првог Петровића.

Не само у корпусу литерарног карактера него од најстаријих времена народни језик доминира у правним исправама, списима и документима, који нијесу књижевно остварење, али не и неважни за праћење континуитета у развоју књижевног језика (Остојић 2003: 23–24).

2.2. Половину данашње Црне Горе прекрива најпрогресивнији дио штокавског дијалекта, говорна зона на чијим је основама изграђен новоштокавски фолклорни коине, који је Вук у оба случаја — и као дијалекат и као књижевнојезичко остварење, узео у основицу књижевног језика. Други дио данашње Црне Горе припада старијим штокавским говорима, али се и на том подручју, као и на оном првом, стварала народна књижевност, његовала лијепа усмена ријеч, која није знала за међе и границе.

2.3. Дакле, црногорско говорно подручје је поред свога домаћег дијалекта који је ушао у Вукову основицу књижевног језика на цијелом свом

простору, на једном и другом говорном типу, његовало и доносило изванредан језик народних умотворина, који је ушао у Његошев књижевни језик и у Вукову основицу књижевног језика. Без обзира на то што није био увијек језик писане књижевности, наш језик је и поред тога и таквога језика добијао народну основицу. Уосталом, као што рекосмо, језик фолклорне књижевности ушао је у темеље српскохрватског књижевног језика. А то и због тога што је на обликовање говореног и писаног израза утицала популарна усмена и писана народна књижевност, као и омиљени умјетнички књижевни мотиви који су кружили по народу.

Такав језик фолклорне традиције у Црној Гори у наведеним условима већ почетком друге половине 19. вијека показивао је наддијалекатске особине, што значи да је донекле био граматички регулисан, семантички врло гибак са богатим синтаксичким односима народних говора, лексичким богатством и свим оним што језику даје стандардолешки карактер — одговарао је углавном Вукову моделу књижевног језика. Сасвим је онда разумљиво што је Вук са својим принципима и реформом у Црној Гори безрезервно прихваћен.

2.4. Што се тиче умјетничке литературе и језика у њој, може се слободно рећи да је она тада у Црној Гори била у скромним зачецима својим, али не и безначајна, иако је она тек тада у повоју, па самим тим и језичка стабилизација њена. Но, сигурно је, као што смо напоменули, да је модел књижевног језика са фолклорном базом у Црној Гори почео да се изграђује прије појаве Вука Караџића. Петар Први Петровић, Вуков претеча у Црној Гори, његовао је модел књижевног језика који се у основи не разликује од књижевног израза Вукова и Његошева. Сва своја остварења литерарног и оног другог карактера, посебно посланице, писао је језиком који је заиста представљао оригиналан узорак наше прозе почетком 19. вијека (Остојић 2003: 24–25).

3. Обично се сматрало, и сматра се, да је Вук побиједио својом реформом књижевног језика. Он то и јесте. Међутим, нимало се не умањује Вукова заслуга, ако се тачно представи Његошева улога у тој реформи. Напротив. Добијају и један и други.

Реформу књижевног језика код нас је, истина, извршио Вук Караџић, и као зналац језика и као писац, талентован и истрајан борац за народни језик у култури и књижевности свога народа. Борба је била дуга и тешка.

Његош је пратио ту борбу и по своме схватању био Вуков присталица. Његош се није јавно декларисао у вези са Вуковим идејама о реформи књижевног језика, реформи граfiје и ортографије, радије је остављао

другима да се изјасне; није се, дакле, отворено изјашњавао ни као његов присталица, али ни као противник његових принципа — иако би се могло нешто слично очекивати, с обзиром на познати став Српске митрополије у Карловцима, па затим, након изласка књиге *Црна Гора и Бока Которска*, гдје је Вук, како рече Миодраг Поповић, „сечивом науке ранио, оспорио Његошеву херојску визију Црне Горе” — морало је доћи до неспоразума. Они се нијесу разумјели. Морали су се интимно удаљити један од другога да се не би сасвим разишли (Поповић 1963: 154).

И што је најважније, спонтано је својим дјелом, које је писао народним језиком, снажно подупро Вукову реформу. И с невеликим бројем Вукових присталица коначно допринио његовом тријумфу у тој борби. Он је као писац уз Вука био један од значајнијих твораца књижевног језика наше нове књижевности и културе.

Језик његовог *Горској вијенца* „није послужио само Вуку као велика потпора за тријумф идеја о народном језику као књижевном — него и за углед каснијим покољењима како се, стваралаштвом у језику, оно за шта се борио Вук, обogaћује и усавршава” (Стевановић 1990: 4).

Вуковом побједом довршен је процес понародњавања српског књижевног језика, а Његошевим дјелом потврђено је достојанство човјека из најширих народних слојева.

3.1. Када је било ријечи о удјелу црногорског књижевнојезичког израза у стварању Вукова модела књижевног језика, обично се значај сводио на Његошев удио, али ни тада није давата права истина. Ни Његошу није давато мјесто које заслужује. Приписиване су му у *Горском вијенцу* каткада наглашене дијалекатске језичке црте, па је чак и констатовано да Његошев књижевни језик нема значаја и не обезбјеђује Његошу неко мјесто у историји нашега књижевног језика (Младеновић: 1996: 135–140).¹ Комично звучи да је Његошев језик безначајан.

На основу анализа које даје, на примјер, један познати филолог о Његошеву језику у *Горском вијенцу* слиједи да је то само сирова уско цетињско-његушка дијалекатска грађа, с на примјер, облицима императива *виђи*, са предлогом *су* и облицима генитива *с*, наставком *х* — *Виђи врага су седам бињишах*, / *су два мача а су двије круне*, (1–2) (Младеновић 1989: 224). Истини за вољу, он то није тако изричито рекао, али из његова разлагања то се види, што и имплицира на такав закључак. Овај филолог на норму не гледа лингвистичким очима. Норму не треба посматрати само са формално-граматичког аспекта, са фонетско-фонолошког стано-

¹ В. о овоме детаљније код Б. Остојић (2003: 41).

вишта, већ је треба посматрати шире и са морфолошко-лексичког, синтаксичко-семантичког, творбено-лексичког и са општејезичког аспекта јер се језички систем остварује на свим нивоима, а норма је оно што је општеприхваћено као правилно у књижевном језику. Разумије се, ту се може говорити о неколико типова норми: (1) о системској норми (која утврђује системске елементе језичких чињеница), (2) о функционалној норми (која утврђује књижевнојезичке и некњижевнојезичке чињенице) и (3) о стилистичкој норми (која утврђује емоционално-експресивни ниво језичких чињеница) (Остојић 1997: 167–168; 2003: 41–42). Уосталом, наш филолог не зна да дијалектизми не крше увијек књижевнојезичку норму и да обично служе у конституисању поетске информације. Најчешће се користе из стилских разлога. У посебним случајевима и у одређеном књижевно-језичком контексту можемо схватити употребу дијалектизама у пјесничком, појединим драмским и другим дјелима као активно залагање за нове језичко-стилске путеве, границе и домене (Остојић 2003: 43; Толстој 1980: 33). Иначе, када је ријеч о језику умјетничкога дјела, веома је присутна тежња — разбијање свега што ограничава и што круто прописује.

4. А ако се свему овоме дода и чињеница да је језик *Горској вијенца* и пјеснички језик, да се Његош као пјесник односио према језику, да је трагао за пјесничким средствима која одговарају дубини мисли и јачини пјесничких осјећања поштујући и законитости стиховног ритма, онда постаје сасвим јасно да је граматички систем Његошева језика у *Горском вијенцу* у ствари — Његошева поетска граматика. — А њу карактерише „мисаони и поетски начин изражавања у поетским фигурама, гномама, елиптичним реченицама и исказима различитих врста, у нерашчлањивим изразима, али уз настојање да се не удаљи од народне фразе, оне мислим која му је најближа” (Стевановић 1990: 5).

Па ипак се ни претпоставити не може да би се тако дубоко мисаоно и тако суптилно поетско исказивање пјесничких мисли, његових преокупација и осјећања могло лако схватити без упознавања начина изражавања и разумијевања језичке структуре у пјесникову спјеву.

Има у Његошевом *Горском вијенцу* ријечи, синтаксичких спојева, па и цијелих реченичних обрта којима није лако прозрети семантичку вриједност. Сви тумачи Његошева стиха имали су, па и данас послије толико рада на Његошу и усавршене методологије рада, имају проблема при коментарисању многих мјеста из његова дјела, прије свега *Горској вијенца*.

Направили бисмо позамашну библиографију када бисмо набрајали све интерпретаторе Његошева стиха. И сасвим је разумљиво што се толико писало и пише о Његошу. Јер, поједине ријечи у *Горском вијенцу* одражавају специфичну сферу језика и каткада својом многозначношћу отварају могућност за различите интерпретације. Оне показују у своме склопу тијесну везу и узајамност лексике и граматике. Опиру се прије свега на посебну лексичко-синтаксичку организацију језичких елемената одвајајући се при томе својом структурно-семантичком типологијом од осталих, а каткада и од уобичајених лексичко-синтаксичких конструкција.

С једне стране, неке лексеме су, у мањем или већем степену индивидуализоване и особене као емоционално-експресивни еквиваленти, наизглед — добро познатих ријечи на основу најтипичнијих и најпродуктивнијих фразеолошких ријечи које постоје у језику. Али, оне се у Његоша јављају каткада са трансформираним значењем унутар самих синтаксичких конструкција, па су као такве давале повода за различита тумачења појединих Његошевих стихова од стране многих коментатора Његошева дјела и лексикографа уопште. Зависност њихова стварног значења контаминирна је у синтагматском споју са другим лексемама, па је отуда многе проучаваоце Његошева дјела наводило на крива тумачења. И само језичко окружење недвосмислено указује на стварно значење таквих лексема унутар синтаксичких комплекса. Но, често ни тада није једноставно посегнути за оним стварним Његошевим (Остојић 1997: 101–102). Такве су, на примјер, поред мноштва случајева и ријечи (да овдје нотирамо само двије-три): *иpисукайши* — *Присука* сам педесет годинах (144), *збийши* — *Збили* ти се снови на Турчина, (518), *лик* — У поамни вјетар ударио, / а у *лик* се манит обратио! (2433). Не би сама себе наружила / да у тај *лик* није обештана. (2155).

Није увијек довољно посједовати добра осјећања наративности, елиптичности и гномичности језика Његошева завичаја, као ни бити добар познавалац богатства фразеологије и слојевитости тога језика да би се продрло у право значење Његошевих језичких конструкција. Треба, међутим, темељно познавати живот и обичаје Црногораца, њихов менталитет и социјалне прилике у којима је настало Његошево дјело.

Тако, на примјер, интерпретатори се слажу у тумачењу стихова:

Куда си ми улетио, / мој соколе, / од дивнога јата твога, /

али се не слажу у схватању синтагме *брайше рано?* (1913–1914).

Неслагања су међу интерпретаторима била, прије свега, око значења ријечи *рано*. У вези са овим рефреном постоје четири различите интерпретације:

а) да рефрен *браиџе рано* значи: тако рано (тј. прерано) односно да лексема *рано* прилошко-временски блокира глаголски придјев *улеишио* — рано одлетио, рано погинуо;

б) да је у стиху о коме је ријеч лексема *рано* придјевског карактера односно да синтагма *браиџе рано* значи: *браиџе мили* (арапска ријеч *рано*, која је преко турског језика дошла у наш језик и значи: лијеп, добар, изврстан, врли)²;

в) да је у синтагми *браиџе рано* други дио (*рано*) *хранилац*. (Решетар схвата *рано* као именицу *храна* — без почетног *р* — *рана*);

г) да је лексема *рано* именица *рана*.

У наведеној синтагми није ријеч ни о прилогу у првом случају, ни о придјеву у другом случају, о чему сам детаљно писао у својој књизи *Прилози о Њејошеву језику*. А да није у питању ни именица *хранилац*, како то поред осталих схвата и Зенкејевич у преводу *Горској вијеница* на руски језик, доказује нам и социјални моменат у срединама Њејошева ужег и ширег завичаја. Наиме, Црногорка се не би никад обратила млађем брату као храниоцу, поготову не удата жена која поред мужа има свекра и дјевера.

Међутим, у овом рефрену, како ја схватам, тужитељка се идентификовала с отвореном раном — *раном без њредола* — *моје ране без њредола* — како се каже даље у тужбалици. Сестра погинулог брата ословљава као *рџну* (брате рџно, рџне моје, братска рџно...). И то је несумњиво тачно. Братовљева смрт њој је сада отворена рана, па се умјесто *браиџе*, обраћа *рџно*, да би га касније у тужбалици једначила са извађеним очима — *моје очи извађене*.

Именица *рџно* у датом стиху поред болова симболизује, дакле, и њихова узрочника. Тако, на примјер, она у датој вези означава и Батрића Перовића који је узрок сестрина бола, исто онако као што се каже за *брију*:

Ој дјевојко, *бријо* материна,

или за муку:

Ој Филипе, моја тешка муко,

² По објашњењу које је дао Фехим Барјактаревећ проф. М. Стевановићу.

односно за *рану* у народној поезији:

Када види тужна мати, / њега тако потезати, / не могући одолити, / поче плачућ говорити:

Ајме, синко, *љуџа рано*, / моја дико и одбрано, / тер су твоји дружбеници / немилосни раздојници.

Таква *рана* је даље у тужбалици: *ране љуџе, љросџе ране, ране без љребола, рано сунце* (Остојић 1997: 202–203).

5. Дакле, језик *Горској вијенца*, као и свих других Његошевих дјела, у основи је Вукова модела књижевног језика, утемељеног на народном језику једнога дијела штокавског дијалекта и језику фолклорног коинеа. Народни језик, који је до Вука у Србији и Војводини имао врло скроман удио, освојио је ту литературу ушавши на велика врата. Српскословенски је тамо Вуковом побједом изгубио битку за свој опстанак. Народни језик који карактерише Његошев *Горски вијенац* имао је, као што смо рекли, већу традицију у Црној Гори. Српскословенски је тамо одавно пао у заборав.

У *Горском вијенцу* дијалекатска завичајна нота, за разлику од Вукова језика, нешто је наглашенија. Његош, додуше, даје првјенство дијалекатској форми и изразу, али код њега скоро никада нећемо наћи оно што је искључив дијалектизам одвећ усколокалног карактера. Гледајући на дијалекатско и нормативно у језику *Горској вијенца*, потребно је скренути пажњу на гдјекад чињену констатцију да је *Горски вијенац* писан на дијалекту.

Произвољне су и непромишљене тврдње да је Његош свој *Горски вијенац* писао на дијалекту — а депласиране оне које језик *Горској вијенца* сабијају на усколокални цетињско-његушки говор.³

³ За тај дијалекат А. Младеновић у чланку Напомене о језику *Горског вијенца*, Књига о Његошу, Горњи Милановац 1989, 224–233 на стр. 224 каже да „још од Вукових времена, наравно не улази у основицу српскохрватског језика”, што је тежак научни промашај. У цит. чланку он заступа и тезу да је тумачење Његошевих стихова условљено „поменутом дијалекатском основицом на којој се базира ово Његошево дело” (с. 225) односно да се тумачи без оних „који дијалекатски не припадају зетским говорима у Црној Гори”, или како одмах додаје „оних рођених ван поменутих зетских говора.” Исп. даље о овоме и поводом овога код Б. Остојић (1995: 229).

а) Неће се многе језичке особине присутне у црногорским говорима у том времену срести у Његошеву *Горском вијенцу*. Њих ћемо, на примјер, наћи у језику С. М. Сарајлије — Његошева секретара (Стевановић 1951–1952). Нигдје или готово нигдје, рецимо, у Његошевим дјелима нема примјера за изговор *жл, шл, жн, шн* умјесто *зл, сл, зн, сн*, чиме кипти Милутиновићева *Дика црногорска*.

б) Нема у Његошеву језику ни општецрногорског дијалектизма *хоше* (3. л. мн. гл. *хшјејши*). Истиснут је у Његошеву дјелу општекњижевним формама.

в) Нема, ама баш нигдје нема у Његошеву *Горском вијенцу*, ни дијалектских ликова типа: *іледау, имау, зидау, чекау*, који се употребљавају у старијим црногорским говорима.

г) Иначе, мало је дијалектизама с досљедном употребом. Досљедна је, на примјер, употреба сугласника *х* у генитиву именица било које врсте (*људих, женах, селах*) од свих дијалекатских форми, иако то није особина свих ни тадашњих ни садашњих црногорских говора старијега типа.

д) Његош је досљедан при употреби дијалекатске форме *вићи*, која је као дијалектизам шире распрострањена и заједничка је особина старијих црногорских говора (*Вићи посла цара опакога* (66)).

Нешто мање досљедно Његош употребљава и дијалекатски облик 1. л. једн. презента — *вићу*, с наставком *-у*, који у књижевном језику имају једино помоћни глаголи *моју* и *хоћу*. У говорима црногорским се неупоредиво чешће употребљава *вићу* него *видим*. И у *Горском вијенцу* поред чешћег *вићу* — *Вићу* да си с крваве пољане, (2738), да ти *вићу* токе на прсима, (2811) — имамо и нешто ређе *видим*: Да уредбу *видим* како стоји, (1083).

ђ) Упадљиво су обичнији у црногорским говорима итеративни глаголи изведени наставком *а* са дужином на претходном вокалу (типа *Пришиска* ме све несрећна мора (1230)) него у Његошеву *Горском вијенцу*, као што су иначе далеко фреквентније у истим тим говорима и глаголске форме *јовукова, нагмашају* и сл. — Стријељањем да се *нагмашају* (100).

е) Повучен метричким разлозима, знао је Његош да избјегне и традиционалне руске форме, па и да се удаљи од простога народа, те да у циљу постизања хармоније стила посегне и за формама типа — Када год сам много *размишљава*, / вазда ми се посѧ повукова: (506–507), гдје је пјесник уметнуо слог *ва*, гдје му иначе нема мјеста него је лингвистички сувишан, али није такав за метрику стиха и музикалност његову — по пјесничком осјећању, разумије се.

ж) Он се од своје дијалекатске базе удаљава употребом старијих облика дат./лок. једн. личних замјеница, па је општецрногорске форме *мене, шеде, седе*, једва пропуштао у свој писани израз.

з) Међутим, подједнако су обичне у његову изразу дијалекатске и општекњижевне енклитичке форме дат. личних замјеница 1. и 2. лица множ. *ни* и *ви* и *нам, вам* — Долеће *ни* јато јеребидцах (190); Пуштите их, аманат *ви* Божи (193); У крв ће *нам* вјере запливати (866); Они ће *нам* и без вјере доћи (684), па се, дакле, и у овом случајевима не може говорити о његовој потпуној досљедности. Замјеничких енклитика *не* и *ве* у *Горском вијенцу* уопште нема. Пјесник у овом Спјеву употребљава само облике *нас* и *вас*: Не држи *нас* овако, владико, (509); Ал чувајте, да *вас* јад не нађе, (1595). И овдје он, као и у претходним случајевима, иде према свом поетском осјећању језика поштујући и ритамско-хармонијске погодности, али оне нијесу једине које га опредељују за једну или другу форму. Настоји чешће да општејезичким формама, па и оним општецрногорским, да предност над ускодијалекатским.

и) Алтернативно се у *Горском вијенцу* употребљавају дијалекатски и књижевни ликови неодређене замјенице *некакав* па наспрам: Улеће ми једна муха у нос, / штета ће ме *нечесова* наћи (817–818), Дига сам се да идем у цркву, / али јеку *нечесову* чујем (2551–2552), имамо: Све је ово *некаква* наука! (125); Отишли су на станак Турцима / да *некакво* робље мијењају; (315–316).

ј) Наизмјенично се у спјеву употребљавају староцрногорски ликови типа: *гледа, слуша, њријииска* — *Гледа, слуша* ћено цијепају (153); Све је облак *њријииска једнако* (165) и општекњижевни ликови типа: *издао, обрљао, њледао, вјеровано* — Ти *издао* пријед и послјед, / обрљао образ пред свијетом (381–382); *Гледао* сам: по два међу собом (1415); И посад му не бих *вјеровано* (1663).

Пјесник је, значи, и један и други лик ових облика имао у свом језичком осјећању, и подједнако их сматрао вриједним употребе у свом књижевном језику. А сваки је пут употребљавао онај лик који је више одговарао метричко-ритамским захтјевима дотичног стиха.

Вођен законитостима технике стихаа пјесник је поред општејезичког лика *жао* — Неће бити *жао* ефендији (956) употребљавао и дијалекатски лик *жā* — Хоћах убит једну кукавицу, / а *жā* ми је фишек оштетити (182–183); *Жā* ми га је ка једнога сина, / *жā* ми га је ка брата роднога, (2799–2780).

к) Ближи је Његошев језик у *Горском вијенцу* општекњижевном, па разумије се и новијим штокавским говорима који су му у основи, него

старијим црногорским говорима и при употреби номинативних облика показних замјеница за мушки род.

У *Горском вијенцу* Његош је посегнуо само једанпут за дијалекатском формом замјенице 3. лица, па мјесто *онај* имамо *они* — Рекао би *они* час умрије! (1692). Нешто је мало фреквентнији облик показних замјеница за друго лице — Гроб се његов пропа на *ѿа* свијет (2425); Нек уљезе и *ѿа* луди к нама (2735), док показну замјеницу 1. лица употребљава као у књижевном језику — Нек се *овај* вијек горди над свијема вјековима (1); *Овај* држи за реп аци Аца (961).

л) Унеколико је Његош у *Горском вијенцу* вјернији свом дијалекатском идиому када су у питању фонетско-фонолошке промјене. Приврженији је, на примјер, дијалекатској бази при употреби компаратива на дуго *ѿ* мјесто *ији* (*зѿоднѿи, мрзнѿи, ваљанѿи, љубавнѿи, мугрѿи* — Не могаше човјек нигда знати / ал је *зѿоднѿи* али је *ваљасѿѿи*, / ал је *мугрѿи* али је *љубавнѿи*; *Мрзнѿи* су ми они него Турци (1982–1984), а народски карактер има и замјенички облик *чѿи* мјесто *чији*).

љ) Синтакса *Горској вијенца* поремећена је у Његошеву језику општепознатим дијалекатским специфичностима везаним за староцрногорске, па и за црногорске говоре у већини. Ту су, прије свега, поремећаји употребе падежа мјеста и падежа правца. Наиме, акузатив се јавља с предлозима у и на мјесто локатива (Надање се наше закопало на *Косово у једну ѿродницу* (135–136); *У колибу* ноћих Миловића (1283), а с предлозима *међу, над, ѿод, ѿред* и за умјесто инструментала (Једна сламка *међу вихорове* (35); Дим је црни лега *над Бајице* / ка најгушћи облак о јесени (2577–2578); Ја изидох *ѿред њим* с Грбичићем (1633); Кажуј, бабо, рашта си лагала, / ал на нашу душу — *ѿод камење* (2184–2185), мада је у овом другом случају Његош много ближи књижевнојезичком узусу него говорима црногорским. Уосталом, он није досљедан црногорском дијалекатском идиому ни у претходном случају поремећености глаголске рекције. И, свакако, још више би се Његош везао за књижевнојезичку рекцију да га каткада нијесу „ометали узуси стиха” (Остојић 2003: 45–46; Стевановић 1990: 206–227).

м) Што се лексике тиче, њу иначе није могуће нормирати лексичким језичким средствима, као што се граматику нормира граматичким (правописно-фонетским, морфолошким и синтаксичким) средствима да се тачно одреди шта се у добром књижевном језику може употребити. Сем нормативне граматике, која прописује систем гласова и облика, других нормативних приручника за лексику не може бити, па се не може говорити о нормативној и дијалекатској лексици. Његошев лексички фонд, о

којему ћемо нешто касније рећи коју ријеч, у ствари је информативни речник, а није ни дијалекатски ни нормативни.

Његош, дакле, није остао вјеран говору свога завичаја. И ту није погријешо. Не само што му је општецрногорски језички идиом омогућио да се слободно креће, да се пјеснички исказује до максимума, да гради и ствара језичке обрте по својој вољи, него је тиме показао како пјесничка ријеч не трпи крупне каноне. Књижевна норма свакодневног језика онемогућава да се језичке резерве користе шире него што норма дозвољава. *Горски вијенац* је потврдио да се дијалекатским средствима може постићи висок умјетнички домет и да се њима могу пренијети умјетничке информације као и сваким другим системом. Убаченим дијалекатским елементима Његош је израздијао устаљеност и скамењеност исказа нормираног језика. И, врло је значајно што му је судбина предодредила да своје језичке вриједности и богатство свога израза реализује при првој појави народног језика у нашој књижевности и култури. Иако манифестоване прије сто седамдесет година, оне ни данас нијесу превазиђене, као уосталом ни књижевно дјело на њима створено (Остојић 2003: 49–52).

6. У *Горском вијенцу*, на примјер, видљива су два основна књижевно-језичка нивоа и неколика споредна. Један ниво — језик већине личности, други игумана Стефана и владике Данила, а оба нивоа су присутна у цјелокупном књижевном дјелу. У функционисању је, с једне стране, народни говор црногорски, врло слојевит, пун стилских фолклорних одлика са богатом фразеологијом, с друге стране — савремени књижевни језик с примјесима црквеног језика.

И једном и другом нивоу у свом *Горском вијенцу* Његош је давао животну снагу, живио је, осјећао и мислио тим језиком, што је уосталом први и неизоставни услов правог књижевног језика. Прелива га он изванредним бојама, остварује у безброј слика и метафора. Поред опште-језичке и дијалекатске компоненте, реализује се и поетска. Његова поетска граматика заслужује посебну пажњу. Поготову што је Његошев пјеснички језик у *Горском вијенцу* друкчији него у осталих наших књижевника — јер, друкчија је његова основа, не само дијалекатска него и поетска, и филозофска, и историјска, и етичка, друкчији су и погледи на морал и религију, на све оно што чини основицу спјева. Наиме — на борбу за ослобођење из ропства, за слободу која чини суштину дјела. Поетска компонента се преплиће са општекњижевном и дијалекатском компонентом. Њиховим комбиновањем и узимањем кад затреба по којег ру-

сизма односно словенизма, Његош је уздигао своје домаће наречје давши му овлаш обиљежје општекњижевног српског језика (Остојић 2003: 50).

6.1. Године 1847. Вукова побједа постаје све очигледнија. Те године из штампе су се појавили Вуков превод *Новой завјети* и Његошев *Горски вијенац*. У њима је дат образац новог књижевног језика. Оба дјела су послужила као доказ да је такав књижевни језик способан да искаже сложене, често и апстрактне ставове. Наравно, при томе се лексички инвентар народних говора показао недовољним, није дорастао да искаже сав сложен, често и апстрактан садржај. Врло је битна дистрибуција лексичких јединица. И Вук и Његош попуњавање лексичких празнина решавају на исти начин.

Његошев и Вуков језик је у основи исти — језик простога народа и језик народног стваралаштва с извјесним разликама индивидуално условљеним и с одређеним индивидуалним творачким особеностима као незаобилазним конституентима језика у процесу језичког уобличавања књижевног дјела и приближавања текста стварним основама живота. Основа језика народног стваралаштва била им је иста — док је основа језика простога народа у Вука шира. Првобитно — обје локалне: Вукова тршићко-дробњачка; Његошева — његушко-подловћенска. Па ипак, прва је сјеверноцрногорска и обухвата говоре већег броја области некадашњег српскохрватског језика (црногорско-херцеговачка област, Санџак, дио Босне, дио Далмације, Лике, дјелови Србије и Војводине), друга је локалнија староцрногорска.

Природно је што Вукова основа постаје и основа српскохрватског књижевног језика. У њу улази, додуше, и основа Његошева књижевног језика — староцрногорски уносећи собом извјестан број дијалекских особина којих је у првим фазама нашега књижевног језика било далеко више, на шта се тада није могло ни гледати. То уосталом ни Вуку, као кодификатору књижевног језика, није сметало у борби за побједу народног језика. У почетној фази свога рада он је чак био изричит „да сваки писац треба да пише својим дијалектом”, што би одвело стварању књижевних језика. Но, овакав став био је само у налету... Брзо га је прећутно напустио. Није му сметало бар док је најважније било извојевати побједу у борби за народни језик, важно је било само да њихов језик буде народни. Тек када је побједа била на помолу, Вук се декларирше захтјевом за „опћениту” правилност језика, односно иде за језиком који треба да превалада што више језичких разноликости. у простору и времену. Па ипак, попуст је и сам користио све до коначне побједе (Остојић 2003: 43–45).

Његош је, међутим, сам себи допуштао ову привилегију и по свом пјесничком инстинкту до појаве и посљедњег дјела.

6.2. Очигледно је да лексички фонд и и синтаксичка гипкост нашега језика нијесу били довољни за успјешније изражавање у сфери апстрактне мисаоности. Оба су користили црквенословенске и стране ријечи. Међутим, природа дјела Вука и Његоша дифернцира њихов однос према употреби страних елемената у сопственом језику. Вук је био изричит противник — посебно словенизама — у прокламацијама, не и *de facto*. У изузетним приликама опраштао је и другима и себи. Његош је ту либералнији. У потпуној сагласности са Вуковим принципима показивао је изванредан смисао и велику склоност према народном језику и народној пјесничкој традицији. Али дубина и ширина његове поетске и филозофске инспирације нијесу могли остати у уским границама фолклорног израза. Пребравши и најскривеније кутке чудесне народне метафорике, Његош отвара сефове религиозних и општекултурних европских лексичких фондова и у свој језик уноси знатну грађу из тих сефова (Остојић 2003: 22).

Знатан број ријечи сковали су и Вук и Његош у духу српског језика. Ту су, на примјер, ријечи из *Горској вијенца* за које не зна Вуков Рјечник и не потичу из народног вокабулара. Многе ријечи и многа значења ријечи из Црне Горе у другом издању Вукова Рјечника налазе се у *Горском вијенцу* и њих је Вук могао директно узети из Његошева спјева, из штампане књиге.

Питањем: Је ли Вук у Рјечник уносио ријечи из *Горској вијенца*? — први се позабавио Андра Гавриловић у чланку „Горски вијенац и Вуков Рјечник”.

„Поредећи речнички — на доста јевтин начин и непотпуно” — како рече проф. Бошковић — „Горски вијенац и Вуков Рјечник, Гавриловић је дошао до закључка: а) да је *Горски вијенац* пун лепих народних речи — што је потпуно тачно и што није никакво откриће, и б) да Вук у свој Рјечник није уносио ни народне ни ненародне речи из Горског вијенца — што је велико питање и што Гавриловић није ничим доказао.” (Бошковић 1978: 255) Гавриловићево мишљење је безрезервно прихватано све док га није оповргао проф. Бошковић. Преко мноштва примјера проф. Бошковић доказује да је Вук за свој Рјечник ипак узимао ријечи из Горског вијенца. Он то доказује на сљедећи начин. Узмимо само два примјера:

6.3. „Вук има у другом издању свога Рјечника глагол *улейјейџи* — с два значења: једно од њих је стварно *улейјейџи*, а друго стварно *одлейјје-*

иши. Уз прво значење Вук није ставио никакву ознаку: значи, сматрао га је за опште значење тога глагола у нашем језику; уз друго значење ставио је ознаку ‘у Црној Гори’: значи, сматрао га је за покрајинско значење тога глагола у нашем језику.

Оно прво значење је сасвим на своме месту; оно друго значење је сасвим на туђем месту. Одакле Вуку оно?

Ја мислим да га је узео из Горског вијенца; из почетка тужбалице, која гласи: Куда си ми *улеишио*, мој соколе, од дивнога јата твога, брата рано?

Овде је ‘добри Омир задремао’: он је у свој Рјечник унио Његошев русизам. Његош је, наиме, глагол *улеијјеиши* = *одлеијеиши* узео из руског језика: у руском *улеијеиши* значи *одлеијеиши*.”

„За такву претпоставку говоре сви разлози. За њу говори територијални моменат: мени, на пример, није познато да се негде у Црној Гори *улеијјеиши* употребљава и у значењу *одлеијеиши*. Напротив: колико ја знам, онамо се *иолеијјеиши* употребљава и у значењу *одлеијеиши*; као што се *иовесиши* употребљава и у значењу *иовесиши* и у значењу *одвесиши*; и као што се *ионијеиши* употребљава и у значењу *ионесиши* и у значењу *однесиши*” (Бошковић 1978: 258).

И други примјер — „израз *иноклеиша* *иомила* који Вук наводи из Црне Горе и објашњава у фрази: дигли на њ проклету гомилу, тј. убили га камењем узевши сваки по један камен и бацивши на њ.

Одакле Вуку ова фраза: Дигли на њ проклету гомилу? —

Лако је могуће — готово несумњиво (како рече проф. Бошковић) — да она представља Вукову прераду 295. стиха из Горског вијенца: И имају разлог Црногорци / на нас дићи *иноклеишу* *иомилу*” (Бошковић 1978: 258).

При објашњењу ријечи и израза из *Горској вијенца* Вук је само преиначавао Његошеве стихове, што је очит доказ да је узимао ријечи из *Горској вијенца*. Иначе, многи описи вјеровања и обичаја у другом Вуковом Рјечнику поклапају се с описима у *Горском вијенцу*. Вук их је, дакле, могао дати према *Горском вијенцу*.

6.4. Дио ријечи преузели су из других језика. Тамо гдје је било потребно уобличавали су их дајући им ликове као да су се развили на нашем језичком тлу. Тако, на примјер, Његош је мало прије помињати русизам *улеијеиши* = *улеијјеиши* ускладио са природом нашега језика те му ни најригорознији пуристи не могу замјерити да је непотребно узео страну ријеч. А неки чак и сматрају да овдје немамо никакв утицај руског језика нити пак некога другога значења овог глагола, него обично значење — *леијеишем* *ући* у. То је, управо, завело Вука Караџића те у њему није ни

препознао русизам, већ га је погрешно огласио за оно што није, а наима за црногорски дијалектизам (Стевановић 1990: 239–240).

И други случај који такође наводи Стевановић: „Његош се није устегао да употреби руску реч када је осећао да она било по чему више одговара његовом поетском надахнућу, па нам тако рећи, није ни потребно објашњавати зашто је он узео руску, а не било коју од двеју домаћих речи у стиховима:

Волна волну ужасно попире, / о бријег се ломе обадвије. (2515–2516)

јер је читаоцима, који и не морају бити упућени у метричку технику стиха, нити пак нарочито обдарени музикалношћу, јасно да ни *ишалас* ни *вал* овде *волну* не би могао заменити.

А да се русизми у *Горском вијенцу* најчешће јављају у речи Владике Данила и Игумана Стефана, то се, дакако, само по себи разуме. Њих ће употребити и макар које лице Спева, тј. прост човек из народа (без обзира на то како високу титулу — сердара, војводе, или кнеза — носио, па и цео народ, који у колу певајући ређа стихове са русизмима и словенизмима, и по неколико њих једне за другима:

О Милоше, ко ти не завиди?

Ти си *жерѿва* благородног чувства,

Воинсѿвени гениј свемогући, (224–225)

Величасѿво витешке ти душе (228)

Сва витештва њина *блисѿаѿшелна* (231)” (Стевановић 1990: 236–237). И тако даље.

Ријечи руског поријекла и са рускословенским ликом: *жерѿва*, *чувсѿва* и *воинсѿвени* и словенска ријеч *блисѿаѿшелне* су такође незамјенљиве у домаћем лику.

Може се претпоставити да је Његош, поред метричких, налазио и других преимућстава руских и словенских ликова ријечи и извора у односу на народне.

„За језик Његошев врло је карактеристична појава, и врло ријетка истина, да поред општејезичког лика предлога *кроз*, као у стиховима: — Ту убисмо обадва Алића, / а *кроз* Турке несрећну невјесту. (495–496) пјесник у *Горском вијенцу* употребљава и дијалекатски лик *ѿроз*: Па је носе *ѿроз* градске улице (1419) а и црквенословенски облик *чрез*: Бог из тебе само бегенише / *чрез* Пророка са земљом владати; (917–918).

И то сваки пут подједнако кроз уста људи из простог народа. Из тога се може закључити да су у индивидуалној лексичкој ризници пјесниковој сва три ова лика имала своје мјесто. „Па ипак, можда би се неко питао — Чему да пјесник, поред општејезичког *кроз* употребљава друга два. За дијалекатски лик *ћроз* то се питање не поставља, јер је дијалекатска компонента језика равна тако рећи општекњижевној” (Стевановић 1990: 241).

Позајмица из руског, рускословенског и словенског уопште могла би чинити четврту компоненту језика *Горској вијеница*, од којих се пјесник није могао отети, али које не нарушавају народни и индивидуално-пјеснички карактер језика нашега пјесника. За пјесниково одређење овог или оног језичког знака нијесу узимати у обзир само законитости технике стиха, као што малочас рекосмо, него ту улогу имају и многе друге условљености као што су: хармоничност и мелодија стиха, мирнија или јача изразитост језичког знака, индивидуално осјећање мање или веће поетичности њихове. Пјесник бира и изналази језичка средства за што адекватнији начин изражавања тих осјећања. Уосталом, није свеједно да ли ћемо у трећем примјеру мјесто *чрез* употребити *ћроз*, јер би се том промјеном стих дисхармонизовао, а дошло би и до нелогичности у семантичкој вриједности стиха (Бог из тебе само бегенише / *кроз* / *ћроз* пророка са земљом владати).

Мада је Вук током изградње свог књижевнојезичког модела народни израз подигао на виши степен, кренуо корак даље, стандардизовао га и дао му општештокавско обиљежје, ипак, за побједу Вукових начела, књижевници, као што је био Његош, били су врло погодни. Јер, за крајњу побједу књижевног језика — нијесу довољни само граматички трактати и генијалност Вукова, нити његови историјски, етнографски и археолошки чланци, ни речници, ни даровити преводи религиозних текстова, па чак ни народне пјесме и приповијетке — били су неопходни даровити књижевници, као што је био Његош, који ће са лакоћом и умјешношћу показати како се на основици народног језика могу стварати права, а каткада и ненадмашна дјела.

Пут у нови модел књижевног језика — Вуков модел показан је и њиме су књижевници спремно пошли (Остојић 2003: 50–51).

7. У закључку се може рећи следеће:

Два су различита књижевнојезичка нивоа присутна у Његошеву *Горском вијеницу*. У функционисању је, с једне стране, народни говор црногорски, врло слојевит, пун стилских фолклорних одлика с богатом фразе-

ологијом и, с друге стране, књижевни језик с примјесама црквеног језика. У основи му је, као у Вукову моделу књижевног језика, језик народног стваралаштва и језик простог народа. Поред општејезичког нивоа, који је у *Горском вијенцу* доминантан, и дијалекатског, за који се Његош лабавије везао, па затим и неколика споредна слоја, реализује се и поетска компонента која се са њима преплиће. Њиховим комбиновањем и узимањем кад затреба покојег русизма, односно словенизма, Његош је уздигао своје домаће наречје давши му овлаш обиљежје општекњижевног језика.

Данашњи модел књижевног језика у битној је мјери одређен не само дјелатношћу Вука Караџића већ су му темељи ударени и Његошевим језичким обрасцем, који је у пракси непоновљив. Све што је Вук предлагао, а Његош у пракси спровео — добро се уклопило у језик.

За разлику од понекад вербалног опредјељења за Вукову норму на другим странама, Његош у пракси остварује на најбољи могући начин управо оно што је била Вукова визија; знатно је упростио Вукове идеје — задржао се на ономе што је просто и убједљиво за свакога — чист, прави, непосредни народни језик. То је учинило да Вуков модел књижевног језика побиде. Учинио је да Вук побиде, а онда га је нестало са поља наше књижевности и културе. Али, побједа је остала, а са њом и Његошево дјело као један од најбољих и најуспјешнијих примјера остварења Вукова модела српског књижевног језика.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Бошковић 1878: Радосав Бошковић, *Огабрани чланци и расправе*. Титоград: ЦАНУ, 1–491.
- [2] Ивић 1998: Павле Ивић, *Прејлед исјорије срјскохрвајској књижевној језика*. Сремски Карловци — Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1–348.
- [3] Младеновић 1996: Александар Младеновић, *Књија о Њејошу*. Београд, 1–316.
- [4] Младеновић 1996: Александар Младеновић, *О једном неарјуменишваном ијсању*. Цетиње: Библиографски вјесник год. XXV, бр. 1–2, 35–40.
- [5] Остојић 1997: Бранислав Остојић, *Прилози о Њејошеву језику*. Никшић: НН, 1–210.
- [6] Остојић 2003: Бранислав Остојић, *О црнојорском књижевнојезичком изразу III*. Подгорица: Универзитет Црне Горе, бр. 1–2, 149–154.
- [7] Остојић 1997: Бранислав Остојић, *Још једном о ујорним заблудам и лабавим арјуменишма*. Цетиње: Библиографски вјесник год. XXVI, бр. 1–2, 161–168.
- [8] Стевановић 1990: Михаило Стевановић, *О језику Горској вијенца*. Београд: САНУ, 1–254.
- [9] Толстој 1980: Н. И. Толстој, *Конкуренција и коејзисјенција норми у књижевном језику XVIII вијека код Срба*. Београд: НСС у Вукове дане бр. 10/1, 227–235.

Branislav OSTOJIĆ

DIALECTAL AND STANDARDIZED IN THE LANGUAGE OF „GORSKI VIJENAC”
AND THE VUK’S MODEL OF LITERARY LANGUAGE

Summary

In present paper, author defined the next: There are two different literary language levels in the Njegoš’s „Gorski vijenac”. On one side, in function is folklore Montenegrin speech, with many layers, full of stylistic folklore characteristics, with a rich phraseology, and on the other side, there is the literary language with admixtures of a church language. In its basis, as it is in Vuk’s model of literary language, there is the language of folklore creativity and the vernacular language of common people. Besides of general language level, which is dominant in the „Gorski vijenac”, and besides of the dialectal, with which Njegoš is more loosely connected, as well as besides of a few adventitious levels, the poetic component, which interlaces with them, is realized. By combination of them and by taking a few Russian loanwords, when there was a need, Njegoš raised his domestic speech lightly giving the mark of a general literary Serbian language to it.